

2

**Millî Mücadele  
Döneminde  
Rize**

**Rize  
During  
the National Struggle**

*Mesut Çapa*



## Millî Mücadele Döneminde Rize

*Mesut Çapa\**

### Özet

Millî Mücadele döneminde Rize, Trabzon Vilayeti'ne bağlı Lazistan Sancağı'nın merkeziydi. Bu dönemde Ahmet Faik (Günday), Eşref, Esat ve Hürşit Beyler Rize Mutasarrıflığı'nda bulunmuşlardır. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bağlı olarak kurulan Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Millî Mücadele faaliyetlerinin düzenlenmesinde öncülük etmiştir. Rize'nin ileri gelen Mataracızade, Tuzcuzade, Lazoğlu, Güvelioğlu gibi ileri gelen ailelerine mensup olanlar Cemiyet'in yönetiminde bulunmuşlardır. Mitinglerde Rize'ye yönelik Ermeni ve Rum istekleri, Sevr Antlaşması, İzmir ve İstanbul'un işgali protesto edilmiştir. Rize'den TBMM'ye altı milletvekili katılmıştır. Milletvekillerinden Osman Nuri (Özgen) Bey, Rusya'dan alınacak silah, cephane ve diğer savaş malzemelerinin alım ve sevkiyle görevlendirilmiştir. Rizeli denizciler, İstanbul ve Karadeniz limanlarından Anadolu'ya silah nakliyatında büyük yararlıklar göstermişlerdir. Rizeli motorcular, Batum'dan yükledikleri silah ve cephaneyi Karadeniz limanlarına ulaştırmışlardır. Rize'de başta kan gütme adetlerinden kaynaklanan cinayetler olmak üzere muhtelif asayişsizlik olayları yaşanmaktaydı. Mutasarrıf Faik Bey, öncelikle Rize Sancağı'ndaki birçok mahkûmun Millî Mücadeleye katılmalarını sağlamıştır. Bunlardan birçoğu Rizeli diğer gönüllülerle birlikte İpsiz Recep çetesine katılmışlardır. Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele ve sonrasında Rize'ye büyük bir ilgi göstermiştir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Mataracızade Mehmet Bey'le Milletvekili Osman (Özgen) Bey, Mustafa Kemal Paşa'yla sürekli irtibat halinde olmuşlardır. Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1923 yılında Rizelilerin hemşerilik teklifini kabul etmiş, ayrıca 17-18 Eylül 1924 tarihinde Rize'yi ziyaret etmiştir. Cumhuriyet'in ilan edildiği tarihte liva (sancak) merkezi olan Rize, 1924 yılında Pazar (Atina), Hopa ve Merkez kazadan oluşan vilayete dönüştürülmüştür.

### Anahtar Kelimeler

*Osman Nuri, Mataracızade Mehmet Bey, Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Mutasarrıf Faik Bey, Asayiş, İpsiz Recep, Lazistan Sancağı, Rize Sancağı, Dursun Kaptan, Mitingler, Sevr, İzmir*

\* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, capa[at]ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1924-813X

## Rize During the National Struggle

### Abstract

During the National Struggle, Rize was the center of the Lazistan Sanjak of the Trabzon Province. In this period, Ahmet Faik (Günday), Eşref, Esat and Hürşit Beys were the governors of Rize. The Rize Defense of Rights Society, which was established under the Trabzon Defense of Rights Association, pioneered the organization of the activities during National Struggle. Members of prominent families of Rize such as Mataracıade, Tuzcuzade, Lazoğlu, Güvelioğlu were in the administration of the Society. At the rallies, the Armenian and Greek demands for Rize, the Treaty of Sèvres, the occupation of Izmir and Istanbul were protested. Six deputies from Rize attended the Grand National Assembly of Turkey. Osman Nuri (Özgen) Bey, one of the deputies, was assigned with the purchase and shipment of weapons, ammunition and other war materials to be purchased from Russia. The sailors from Rize made a great contribution to the transportation of weapons from Istanbul and Black Sea ports to Anatolia. Motorists from Rize transported the weapons and ammunition they loaded from Batumi to the Black Sea ports. Various incidents of disorder were experienced in Rize, especially the murders resulting from bloodletting customs. Mutasarrıf Faik Bey, first of all, enabled many prisoners in the Rize sanjak to participate in the National Struggle. Many of them joined the İpsiz Recep gang together with other volunteers from Rize. Mustafa Kemal Pasha showed great interest to Rize during and after the National Struggle. Mataracıade Mehmet Bey, President of the Defense of Rights Association, and Deputy Osman (Özgen) Bey were in continuous contact with Mustafa Kemal Pasha. Gazi Mustafa Kemal Pasha accepted the citizenship offer of the people of Rize in 1923, and also visited Rize on 17-18 September 1924. Rize, which was the center of liva (sanjak) at the time of the declaration of the Turkish Republic, was later transformed into a province consisting of Pazar (Athens), Hopa and Merkez district in 1924.

### Keywords

*Osman Nuri, Mataracıade Mehmet Bey, Rize Mudafafa-i Hukuk Cemiyeti, Mutasarrıf Faik Bey, public order, İpsiz Recep, Lazistan sanjak, Rize sanjak, Dursun Kaptan, Rallies, Sevres, İzmir*

## 1. Rize Mutasarrıfları

Rize, Millî Mücadele döneminde Lazistan Sancağı'nın (liva) merkezi durumunda olup mutasarrıflar tarafından yönetilmiştir. 20 Nisan 1924'de Merkez Kazaya Pazar (Atina) ve Hopa Kazalarının dâhil edilmesiyle birlikte Rize Vilayeti kurulmuştur. 1920 yılından 1924 tarihleri arasında Faik, Eşref, Esat ve Hurşit Beyler Rize Mutasarrıflığı'nda bulunmuşlardır.

Millî Mücadele'de 1920 yılına gelinceye kadar Rize Mutasarrıflığı'nın vekâleten yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Ahmet Faik (Günday) Bey, Şubat 1920 - Nisan 1921 tarihleri arasında Rize Mutasarrıflığı görevinde bulunmuştur.<sup>1</sup> 1920 yılı Şubat ayında, Samsun (Canik) Mutasarrıflığı'ndan Trabzon Valiliği'ne tayin edilmiş olan Hamit (Kapancı) Bey'le birlikte, İtalyan bandıralı Loit Tirvestino vapuruyla Samsun'dan Trabzon'a hareket ettiler. Yolda Ordu ve Giresun limanlarına uğradılar. Ordu limanında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Furtunzade Yusuf, eşraf ve tüccardan kalabalık bir grup valiyi gemide karşıladı. Giresun'a geldiklerinde ise Osman Ağa maiyeti ve yüzlerce kişiyle kendilerini vapurda ziyaret etmiştir. Davet üzerine şehre çıkıp Belediye binasına giden Ahmet Faik Bey, ziyaretten sonra gemiyle Trabzon'a hareket etmiştir. Trabzon'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yöneticileri tarafından karşılandıktan sonra Hükûmet binasına geçtiler. Geceyi Trabzon'da geçiren Faik Bey, ertesi günü motorla Rize'ye geçerek 13 Şubat 1920 günü görevine başladı.

Mutasarrıf Ahmet Faik Bey göreve başladığı sırada Rize'de başta kan gütme adetlerinden kaynaklanan cinayetler olmak üzere birçok asayişsizlik olayları yaşanmaktaydı. Faik Bey'in ifadesiyle, "Rus işgali sırasında sancak ahalisi kan gütme adetlerini icra edemezken, Rusların çekilmesi üzerine bütün köylerde yüzlerce cinayet vakası olmuştur. Pazar (Atina) Kazası'nda bir günde 117 adamın katledilmiş olduğunu söylersem hadiselerin dehşeti hakkında bir fikir edinilmiş olur" demektedir. "Sancağı'n hemen her tarafının yüzlerce cinayet sanıklarıyla dolu" olduğu günlerde Rize'de jandarma kuvveti sayı ve disiplin itibarıyla çok yetersizdi. Mevcut kuvvetle asayiş sağlamanın imkânsız olduğunu gören Faik Bey, bu hususta Ankara'yla birçok yazışmada bulunarak<sup>2</sup> sancakta sıkıyönetim (idare-i örfiye) kurulmasını dahi teklif etmişti. Dâhiliye Vekâleti Vekili Doktor Adnan (Adivar) Bey, Vekiller Heyeti Başkanlığı'na gönderdiği 14 Kasım 1920 tarihli yazıda, "Lazistan Sancağı Mutasarrıflığı'ndan mevrut 12 Kasım 1920 tarihli şifre telgrafnamede livanın şekli ve vaziyet-i hâzırasına nazaran emniyet-i umumîye ve selamet-i memleket namına idare-i örfiye ilanına ihtiyaç-ı kat'i bulunduğu iş'âr edilmiş ve bu babdaki telgrafname sureti leffen takdim kılınmış olmakla ifa-yı muktezası"

<sup>1</sup> 1883 Yılında Hemsin'de doğan Ahmet Faik (Günday), Mülkiye Mektebi'nden (Siyasal Bilgiler) mezun olduktan sonra Trabzon ve Ordu'da mülki görevlerde bulunmuştu. Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Malatya Sancağı Mutasarrıfı iken, bir süre sonra İstanbul Hükûmeti tarafından görevinden uzaklaştırılmıştı.

<sup>2</sup> Süleyman Beyoğlu, *İki Devir Bir İnsan: Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, İstanbul, 2011, s. 364-367.

istenmekteydi.<sup>3</sup> Bakanlar Kurulu 15 Aralık 1920 tarihli toplantısında, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin 7 Aralık tarihli yazısına belirttiği üzere Rize'de örfi idare ilan edilmesine gerek olmadığına karar vermiştir.<sup>4</sup>

Mutasarrıf Ahmet Faik Bey, öncelikle Rize'de yaygın olan asayişsizliğin önlenmesi için çalıştı. Sancağı'n asayiş durumuyla ilgili olarak 4 Nisan 1920'de Trabzon Vilayeti'ne bir rapor gönderdi.<sup>5</sup> Rize Sancağı'ndaki mahkûm ve eşkıyaların topluma kazandırılarak Millî Mücadeleye katılmaları için teşebbüse geçildi. 1921 yılı başında Mutasarrıf Ahmet Faik Bey'in çabaları sonucu Rize'den 600 mahkûmun serbest bırakılarak cepheye gönderilmesi sağlandı. Rizeli İpsiz Recep, Akçakoca'ya çekilmek zorunda kaldığında Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Mataracızade Mehmet Bey'e bir telgraf çekerek, Rize'deki mahkûm ve gönüllülerden oluşacak bir kuvvetin Tuzcuzade Halit Ağa'nın maiyetinde kendisine gönderilmesini istemişti. İpsiz Recep'in istediği kişiler "ıslah-ı nefis" etmek şartıyla affedileceklerdi. Mataracızade Mehmet Bey mutasarrıf ile görüşerek durumun Ankara'ya bildirilmesini sağladı. Mutasarrıf Faik Bey'in teklifinin Ankara tarafından olumlu karşılanması üzerine, önce Rize hapishanesinden başlamak üzere mahkûm ve gönüllüler toplanmaya başlandı. Henüz 17 yaşındayken İpsiz Recep kuvvetlerine katılan Sarı Mehmet (Keçeli) Bey'in anlattıklarına göre, amcası Hafız Muharrem (Keçeli) gönüllü toplamak üzere önce hapishaneleri ziyaret ederek 500 kadar mahkûmun gönüllü birliğine yazılımını sağladı. Ayrıca Rize, Hopa ve Ardeşen'e tellallar çıkartılarak dışarıdan da katılanlarla 600 kişilik bir gönüllü kuvveti oluşturularak İpsiz Recep'in emrine gönderildi.<sup>6</sup>

Rize gönüllülerinden bir kısmı posta seferini yapan gemiyle, bir kısmı da büyük bir motorla yola çıktı. Rize Mutasarrıfı "gözüm görmesin" diye eşkıyayı iskeleden motora bindirmemişti. Bununun üzerine gönüllüler biraz açığa demirleyen motora binmek için denize atılıyorlar ve motora çıkıyorlardı.<sup>7</sup> Mutasarrıf Ahmet Faik Bey 15 Ocak 1921 tarihli telgrafında, "Harbe iltihak için sevk olunan efrat buradan başiboş ve baştan savma gönderilip Halit ve Muharrem ve Mehmet Ağaların tamamıyla kefalet ve mesuliyetleri altında refakatleriyle izam olunmuşlardır. Kısmı azamı erbab-ı cinayet ve şekavetten olan merkumun burada kasabaya uğratılmayarak bir saat mesafedeki Askeros (Taşlıdere) iskelesinden" motora bindiklerini bildirmişti.<sup>8</sup> Faik Bey anılarında konuyla ilgili şu bilgileri vermektedir:

<sup>3</sup> Belgeye düşülen notta, "Şark Cephesi'nden sorulmak üzere Müdafaa-i Milliye Vekâletine tevdi'i". BCA, 37-30.18.1.1-2.24.8.

<sup>4</sup> BCA, 37-30.18.1.1-2.24.8.

<sup>5</sup> Beyoğlu, *Faik Günday ve Hatıraları*, s. 395-396.

<sup>6</sup> Ergun Hiçyılmaz, *İpsiz Recep*, İstanbul, 2008, s.62-66. Hafız Muharrem Keçeli, Çayeli'nin (Mapavri) Demirhisar (Perkam) köyünden İpsiz Recep'in halasının oğluydu.

<sup>7</sup> Hiçyılmaz, *İpsiz Recep*, s. 66-68.

<sup>8</sup> Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi (ATASE), İSH-10, Kls. 550, Ds. 10 (22), Fh. 19.

“Bu husus hakkında Ankara ile birçok muhaberede bulundum. Bu sanıkları mücahit namı altında cepheye sevk etmeyi teklif ettim. Bu teklifim nihayet kabul edildi. Rize Merkez Kazası’ndan 600 cinayet sanığını Askeros (Taşlıdere) mansabına yakın memleket harici bir mahalde toplayarak motorlara bindirip sevk ettim. Hepsi motora binerken elimi öptüler, veda ettiler. Ben de kendilerini münasip sözlerle uğurladım ve dedim ki, sizler çok günahkâr insanlarsınız. Bu vaziyette sizi şehre kabul edemezdim. Sizleri düşmanlarımızla muharebe ve vatan müdafaa ve kurtarılmasına hizmet etmek üzere mukaddes bir vazife görmek üzere gönderiyorum. ...”<sup>9</sup>

Rizeliler tarafından uğurlanan gönüllü kafilesi Rize- Samsun güzergâhında Trabzon, Giresun ve Ordu’ya uğramışlardır. Trabzon’da kafileyi, o sırada Trabzon’da bulunan Giresunlu Osman Ağa ve adamları karşılamıştı. Osman Ağa, Hafız Muharrem’e çetenin ihtiyaçları için beş yüz lira kadar da para vermişti. Ereğli’ye varan ve İpsiz Recep’in emrine giren eşkıya ve gönüllülerin sayısı 280 kişiydi.<sup>10</sup> Mutasarrıf Ahmet Faik Bey’in ifadesiyle, “Bu mücahitlerden bir kısmı İpsiz Recep çetesine iltihak etmiş, bir kısmı Akçakoca ve o taraflarda şekâvet” etmiştir. Mahkûm ve eşkıyalardan oluşan 600 kişilik kafilenin ayrılması, “Rize merkez kazası emniyetinde nisbî bir salah” meydana getirmişti.<sup>11</sup> Bununla birlikte Rize ve çevresinde tam bir asayiş sağlanamamıştı. Bir ara Rize hapishanesinden 40-50 mahkûm jandarmanın zaafından yararlanarak kaçmayı başarmışlardı. Aynı zamanda bazı mülki yetkililerin yetersizliği ve Millî Mücadele aleyhtarlığı da otorite tesisini zorlaştırmaktaydı. Faik Bey anılarında, kendisinin dahi hedef alındığını yazmaktadır:

“Pazar Kaymakamı Halit, Mülkiye mezunu olmasına rağmen her türlü idari kabiliyetten mahrum bir genç idi. Benim iş’arım olmaksızın vekâleten evvela İspir Kaymakamlığı’na tayin ve arkasından azlini bildirdi. Halit bir motora binip Batum’a ve oradan da ecnebi bir vapurla İstanbul’a firar etti. Akrabasından Pazar savcı yardımcısına yazdığı bir mektupta, ‘ne de olsa bir siyasî mektep mezunuyum. İstikbali gördüm, buraya geldim. Yakında o mutasarrıf eli bağlı olarak mahfuzen İstanbul’a ben getireceğim’, diye yazmıştı. O günlerde İstanbul’da cami dersiamlarından Rizeli bir hoca 1890 imzalı bir arzuhali kalabalıkça bir cemaatle Babîli’ye gidip Sadaret makamına verdiklerini ve bu arzuhallerinde de bir miktar asker vapurlara bindirilip bir iki harp gemisiyle birlikte kendileri de beraber olmak üzere Rize’ye gönderilirse mutasarrıf ve millicileri mahfuzen kelepçeli olarak İstanbul’a getireceklerini yazmışlardı. O mundar kaymakamın da bunlara katılmış olduğu anlaşılmaktadır.”<sup>12</sup>

Mutasarrıf Faik Bey, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve halkın Millî Mücadele lehindeki faaliyetlerin yapılmasına öncülük etti, TBMM açılışı, İzmir ve İstanbul’un işgali dolayısıyla mitingler yapılmasını ve İtilaf devletlerine protesto bildirimleri gönderilmesini sağladı. Rize’de halkın hayat seviyesinin yükseltilmesi için ziraat ve eğitime önem verdi. Rize’de tesis edilen fidanlığa 1921 yılı baharında 460 adet elma ve Batum’dan getirilen

<sup>9</sup> Beyoğlu, *Faik Günday ve Hatıraları*, s. 377.

<sup>10</sup> Hiçyılmaz, *İpsiz Recep*, s. 66

<sup>11</sup> Beyoğlu, *Faik Günday ve Hatıraları*, s. 368.

<sup>12</sup> Beyoğlu, *Faik Günday ve Hatıraları*, s. 379.

bin adet mandalina dikildi. Portakal fidanı yetiştirmek üzere çok sayıda çekirdek ekildi. Ayrıca Giresun ve civardan tedarik olunan 21 bin fındık fidanı halka meccanen dağıtıldı.<sup>13</sup> İktisat Vekaleti, limon ve portakal ağaçlarına musallat olan böceklerle karşı İtalya'dan yararlı böcek ithal etti.<sup>14</sup> Faik Bey zamanında Rize merkez ve köylerinde 80 kadar ilkokul açıldı. 1921 yılında merkezde bir idadi ve bir anaokulu, merkeze bağlı köylerde 12 ilkokul (ibtidai) açılmıştı. Diğer ilçe ve köylerde ise 26 ilkokul açılarak eğitim-öğretime başlanmıştı.<sup>15</sup>

Ahmet Faik Bey, TBMM Hükûmeti'nin 6 Nisan 1921 tarihli kararıyla Lazistan Mutasarrıflığı'ndan alınarak ikinci sınıf maaşla terfi ettirilip Ordu Mutasarrıflığı'na atanmıştır.<sup>16</sup> Anılarında Rize Alay Komutanı Yüzbaşı Yenibahçeli Şükrü, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Mataracı Mehmet Bey ve Milletvekili Osman Bey'le anlaşamadığını, Rize Mutasarrıflığı görevinden ayrılışında da bunların kendisi hakkında yaptıkları şikâyetlerin etkili olduğunu ileri sürmektedir. Ahmet Faik Bey, Rize'den ayrılmadan önce 10 Nisan 1921'de Rize İdare Meclisi tarafından kendisine, "Müddet-i memuriyetinde livanın asayiş ve inzibatının teminine ve maarifin terakkisine ve kasabanın imar ve tezyinine ve bilumum hususatin hüsnü temşiyetine fevkalade sarfı mesai eylediğini hüsnü hal ve hareket ve idaresini ve iffet ve istikametini ve kanuni idaresini takdir ve hoşnudiyet-i umumiye kazanmış olduğunu tasdikan" bir mazbata verilmişti. Mazbatada Mutasarrıf Vekili Kadı Ahmet Galip, Muhasebeci Ahmet Muhsin, Maarif Müdürü Sabit, Sermühendis münhal Müftü Mehmet, azalardan Hasan Sabri, Ahmet Hamdi, Hasan Cevdet ve Emin Beylerin imzaları yer almaktaydı.<sup>17</sup>

Faik Bey'in yerine Rize Mutasarrıflığı'na birinci sınıf mülkiye müfettişlerinden Eşref Bey atandı.<sup>18</sup> 5 Mayıs 1921'de göreve başlayıp Ağustos 1922 tarihine kadar Rize Mutasarrıflığı'nda bulundu. TBMM Hükûmeti, Eşref Bey'in mutasarrıflığı döneminde Rize'nin ihtiyaçları ve asayişle bazı tedbirler aldı. Bakanlar Kurulu'nun 13 Haziran 1921 tarihli kararına göre, Rize halkının ihtiyaçlarının karşılanması için Hükûmet tarafından gıda maddeleri tedarik olunarak "mutedil bedel" ile ihtiyaç sahiplerine dağıtılacaktı. Dağıtılacak ihtiyaç maddeleri Ziraat Bankası sermayesiyle İktisat Vekâleti'nce satın alınıp tedarik edilerek Rize'ye sevk edilecekti. Halktan fakir olanlar isterlerse Samsun yöresindeki köylere yerleştirileceklerdi. Eşkıyalıklarını sürdürmekte olanların teslim olmaları için hükümetçe her köye tebliğ olunacak beyanname tarihinden itibaren on beş gün içinde bu emre uyanların takibatları tecil olunacaktı. Eşkıyalıktan vazgeçmeyenlerin aileleri başka yerlere tehcir edilecekti.<sup>19</sup>

<sup>13</sup> HM, 11 Nisan 1922.

<sup>14</sup> Rize'de bulunan limon ve portakal ağaçlarındaki kermes hastalığını mahv için İktisat Vekâleti'nce İtalya'dan celbedilen Koksiniil namındaki faydalı böcekler, teksir edilmek için Rize'ye gönderilmiştir. *Hakimiyet-i Milliye (HM)*, Temmuz 1921.

<sup>15</sup> HM, Nisan 1922. "Rize Maarif Müdürü", *İstikbal*, 5 Ağustos 1920.

<sup>16</sup> BCA, 30.18.1.1-3.16.13.

<sup>17</sup> Beyoğlu, *Faik Günday ve Hatıraları*, s. 402.

<sup>18</sup> BCA, 30.18.1.1-3.16.13.

<sup>19</sup> CA, 30.18.1.1.3.24.14.



Eşref Bey'in görev süresinde de Rize'de asayişin tam sağlanamadığı, bazı mahkûmların tahliyesine karşı olduğu anlaşılmaktadır. Yozgat Mutasarrıflığı'na tayin olduğu sırada Ankara'ya gönderdiği yazı sebebiyle yeni görevinden azledilmiştir. Eşref Bey, azline sebep olan 9 Ağustos 1922 tarihli telgrafında, Rize hapisanesindeki suçluların tahliyesini protesto ederek görevden çekildiğini ve vekâleti Muhasebeci Memiş Bey'e bıraktığını bildirmişti. Hükûmeti'n 12 Eylül 1922 tarihli toplantısında, "Rize Mutasarrıflığı'nda iken Yozgat'a tahvil edilen Eşref Bey'in" bu telgrafi okunduktan sonra, "Mumaileyhin Heyet-i Vekilenin kanuna tevfikân ittihâz eylediği bir kararı hüsnü telakki etmeyerek hilaf-ı vazife ve salahiyet-i istisnai mahiyetinde yapılmış şekilde göstermesi ve muâhezekâr (tenkit edici) bir tarzda iş'ara itibar etmesi icabat-ı memuriyetle gayri kabil-i te'lif görülmüş olmakla" Eşref Bey'in Yozgat Mutasarrıflığı'dan azline karar verilmiştir.<sup>20</sup>

Eşref Bey'den sonra Rize Mutasarrıflığı'na atanan Esat (Uras) Bey görevini 1923 yılı Eylül ayına kadar sürdürmüştür. Eşref Bey'in bir ara Tiflis Mümessilliği'ne atandığı, ancak bu karardan hemen vazgeçildiği anlaşılmaktadır.<sup>21</sup>

1923 Yılı Eylül ayının başında Rize Mutasarrıflığı'na atanan Mehmet Hurşit Bey (Akkaya)<sup>22</sup>, 1926 yılına kadar bu görevde kalacaktır. Eşkîyalığın tamamen önlenemediği Rize'de<sup>23</sup> huzurun sağlanması için büyük çaba sarf eden Hurşit Bey sert mizacından dolayı halk arasında Deli Hurşit lakabıyla anılmıştır.<sup>24</sup>

## 2. Millî Mücadele'de Rize Milletvekilleri

Millî Mücadelede öncelikle Karadeniz ve Doğu Anadolu'nun geleceğini görüşmek üzere toplanan Erzurum Kongresi'ne Rize'den *Sada-yı Millet* gazetesi sahibi Hemşinli Hoca Necati Efendi ile Abaza Hakkı Efendiler katıldılar.<sup>25</sup> Rize, 1920 yılında İstanbul'da toplanan Mebuslar Meclisi'nde 2, ardından Ankara'da toplanan TBMM'de 6 milletvekiliyle temsil edildi.

1920'de İstanbul'da toplanan Mebuslar Meclisi'nde Rize'yi Asım ve Osman Nuri (Özgen) Beyler temsil etmişlerdir.<sup>26</sup> Maçka'dan Kaymakam Halit Bey tarafından Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen 22 Kasım 1919 tarihli yazıda Rizeli Osman Efendi'nin, "Müdafaa-i Milliye azasından bulunmasına, ahalinin arzusuna ve aynı zamanda

<sup>20</sup> "Halen mevkuף üç yüz elli küsur katil ve cani arasından istisnai altı katilin tahliyesi hakkındaki emirlerinin vürudu üzerine Lazistan Mutasarrıflığı vekâletini dünden itibaren Muhasebeci Memiş Bey'e tevdi' ile çekildim. Kurtarılmaları için bir mutasarrıf feda edilen mezkûr katillerin emr-i tahliyesi vekil tarafından bittabi icrâ olunacaktır." BCA, 30.18.1.1-5.28.6. Yozgat Mutasarrıflığına başlamadan azledilen Eşref Bey'e 1925 yılına gelinceye kadar görev verilmedi. 1925 yılında Ardahan ve 3 Mart 1926'da Rize Valiliğine atandı.

<sup>21</sup> "Rize Mutasarrıflığından Tiflis Mümessilliğine tayin edilerek şehrimize gelen Esat Bey tekrar Rize Mutasarrıflığına tayin edilmiştir.", *İstikbal*, 31 Mart 1923.

<sup>22</sup> BCA, 30.11.1-1.5.7. *İstikbal*, 4 Eylül 1923.

<sup>23</sup> "Rize asayışı", *İstikbal*, 2 Eylül 1923, "Rize eşkıyaları", 4 Eylül 1923, "Rize'de eşkıya", *İstikbal*, 9 Eylül 1923.

<sup>24</sup> *Rize 1967 İl Yıllığı*, s. 29.

<sup>25</sup> Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa*, Trabzon, 1981, s. 17, 29.

<sup>26</sup> *Yurt Ansiklopedisi*, C.9, s. 6361.

liyakatine binaen” Lazistan Sancağı’ndan aday gösterildiği bildirilmişti. Mustafa Kemal Paşa 26 Kasım tarihinde verdiği cevapta, “Lazistan Sancağı’na namzet olarak sizce muvafık görülen Rizeli Osman Efendi’nin temin-i muvaffakiyeti bizce temenni olunur” diyerek onaylamıştı.<sup>27</sup> Bir süre sonra Asım Bey’in istifası üzerine Rizeliler, yerine Mutasarrıf Ahmet Faik Bey’in seçilmesinde ısrar etmişlerdir. Ahmet Faik Bey seçilmişse de, 16 Mart 1920’de İngilizlerin İstanbul’u işgali üzerine seçim mazbatasını alamamıştı.

18 Mart 1920’de Osmanlı Mebuslar Meclisi’nin dağılması üzerine Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, her sancaktan olağanüstü yetkiyle beş mebus seçilmesi hakkındaki telgrafi gelmiş, ancak Trabzon Valisi Hamit Bey bu telgrafi yayımlamaktan çekinmişti. Mutasarrıf Ahmet Faik Bey anılarında Rize’de TBMM seçimleri hakkında şunları yazmaktadır:

“Ben seçim yapmak üzere telgrafın yazılmasını validen istedim. Bana dedi ki, İstanbul ile muhabere kesilmiş olduğu için hakiki vaziyeti bilmiyoruz seçimde acele etmeyiniz, demişti. Ben de bütün ahali ve halk seçim yapmak istiyor şahsi kanaatimizi halkın arzusuna tahakküm şeklinde kullanmamız doğru değildir, deyince bu telgraf belediyelere ve Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetlerine de yazılmıştır. Bunlardan alıp seçimi yapabilirsin demişti. Ben de o yoldan giderek seçimi yapmışım.”<sup>28</sup>

Seçim sonunda Rize’den Esat Bey (Özoğuz), İbrahim Şevki Efendi, Mehmet Necati (Memişoğlu) Bey, Osman Nuri Bey (Özgen), Zeynelabidin (Abidin) Bey (Atak), Ziya (Hurşit) Bey milletvekili seçilerek TBMM’ye katılmışlardır.

TBMM’nin açıldığı 23 Nisan 1920 günü Rize’de büyük bir tören yapılmıştır. Fatih dersiamlarından Setoz köyünden Hacı Muhammet Efendi ve Mutasarrıf Ahmet Faik Bey halka hitaben birer konuşma yaptılar. Hacı Muhammet Efendi, memleketin içinde bulunduğu durum karşısında, milleti düşmanların esaretine bırakmak isteyen Padişah ve Halifeye itaatin caiz olmadığını halka etkili bir dille anlatmıştı.<sup>29</sup>

1871 yılında Hopa’da doğan Esat (Özoğuz) Bey, Meşrutiyet yıllarından itibaren muhtelif mülkî ve idarî görevlerde bulunmuştu. Millî Mücadele’nin başlarında Kırşehir Mutasarrıflığı’na vekâlet ettiği sırada Rize’den milletvekili seçilerek 29 Nisan 1920’de TBMM’ye katılmıştır. Esat Bey, seçim günlerinden bahsederken “Millî cidalde Kırşehir mutasarrıflığı vekâletlerinde bulundum. Burada iken Ankara’da Millî Meclisi’n açılması, mebusların seçilmesi kararlaştırılmıştı. İstanbul Hükûmeti mevcut olduğundan halkta tereddüt vardı. Tedbir neticesi Kırşehir’de seçim iyi surette neticelendi. Haberim yok iken Rize’den mebus seçildiğimden derhal Meclis’e iltihak ettim” demektedir. Meclis’te Lâyiha, Dâhiliye Encümenleri, Memurîn Muhakemât Heyet’indeki görevlerinin yanı sıra “Millî Hükûmeti’n ilk kuruluşunda fahrî ve ilave-i vazife olarak, müsteşar olmadığı halde, Memurîn ve Sicil ve Vilayetler İdaresi Umûm Müdürlüklerinde”<sup>30</sup> bulunmuştur.

<sup>27</sup> Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, 1988, s. 365.

<sup>28</sup> Beyoğlu, *Faik Günday ve Hatıraları*, s. 392.

<sup>29</sup> Beyoğlu, *Faik Günday ve Hatıraları*, s. 392-393.

<sup>30</sup> BCA, 490-1.0.0-316-1298.1. *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, III. Cilt, TBMM Vakfı Yay no:6, s. 7129.

Esat Bey, mülkî yetkililerin soygunculuk ve asayişsizlikle ilgili şikâyetlerini yerinde incelemek üzere 1922 yılında Ankara'dan hareketle İnebolu yoluyla Rize'ye gitmiştir. Batum sınırına kadar yaptığı tahkikat sonucunda, asayişsizlik olaylarının açlık, işsizlik ve kısmen de idaresizlikten kaynaklandığını görmüştü. Güvenlik güçlerinin takibi sonucu soygunculardan bir kısmı teslim olmuş, bir kısmı da Batum taraflarına kaçmışlardı. Rize halkı, Türk ordusunun başarısı için maddî ve manevî tüm gücüyle çalışarak sabırsızlıkla son zafer haberini beklemekteydi. Esat Bey'in Mustafa Kemal Paşa'yı bilgilendirmesinden kısa bir süre sonra Rize'ye zafer müjdesi ulaşmış ve şenlikler başlamıştı. Bu sırada Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği "gayet mühim ve müstâcel" ibareli şu telgraf üzerine Esat Bey Ankara'ya dönmüştür:

"Rize'de Lazistan Mebusu Esat Beyefendi'ye,

Sulhun akdine kadar behemehâl Ankara'da bulunmanız ehem ve elzem görülmekte olduğundan bir an evvel Ankara'ya hareket ve avdet buyurmanızı suret-i mahsusada rica ederim. Gazi Mustafa Kemal"<sup>31</sup>

Son Osmanlı Mebuslar Meclisi ve ardından toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Rize'den katılmış olan İsmailzade Osman Nuri (Özgen) Bey'in Millî Mücadele'de büyük hizmetleri olmuştur. 1919 yılı Mebuslar Meclisi seçimlerinde, Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi iken, halkın isteği ve liyakatinden dolayı aday gösterilmişti. Mustafa Kemal'in yakın arkadaşlarından olan Osman Nuri Efendi, Son Mebuslar Meclisi'nin kapanması üzerine TBMM'ye katılmıştır. Sovyet Rusya'dan getirilen silah ve cephanenin Ankara'ya ulaştırılmasında etkin bir görev üstlenmiştir.

1888 yılında Rize Çayeli ilçesi Akpınar köyünde doğan Osman Nuri Bey (Özgen) Bey, 1920 yılında Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde ve ardından TBMM'de Rize milletvekili sıfatıyla görev yapmıştır. 23 Nisan 1920 günü Meclisi'n ilk açılışında hazır bulunmuştur. Bolu-Düzce Ayaklanmasında, Trabzon milletvekili Hüsrev Bey'le birlikte nasihat amacıyla gönderildiği ayaklanma bölgesinde tutuklanarak eziyete maruz kalmışlarsa da, sonunda Millî kuvvetler tarafından kurtarılarak 31 Mayıs 1920'de Meclis'teki görevlerine dönmüşlerdir. İstanbul'da Yüksek Mühendis Mektebi mezunu olan Osman Nuri Bey, Moskova Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Rusya'dan alınacak silah, cephane ve diğer savaş malzemelerinin alım ve sevkine memur edilerek Moskova'ya gitmekte olan Bekir Sami (Kunduh) ve Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey'in bulunduğu heyetle Tuapse'ye gönderilmiştir.<sup>32</sup> Rusya'dan alınan İngiliz silahları Rüşumat ve Gazel römorkörüyle Anadolu'ya taşınmıştır. Satın alınan silahların eksik teslim edildiği iddiası üzerine konu TBMM'ye getirilmiştir.<sup>33</sup> Bakanlar Kurulu 15 Haziran 1921 tarihli toplantısında, "Lazistan Mebusu Osman Bey vasıtasıyla Rusya'dan satın alınan eşya ve harp maddeleri ile diğer malzemeye dair ekli on adet evrakı içeren tahkikatın tamamlanması için, halen izinli bulunan Osman Bey'in ifadesinin alınması için evrakın Büyük Millet Meclisi Riyasetine takdimini kararlaştırmıştı.<sup>34</sup>

<sup>31</sup> BCA, 490-1.0.0-316-1298.1.

<sup>32</sup> *Parlamento Tarihi*, s. 717-718.

<sup>33</sup> Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. s. 84-85.

<sup>34</sup> BCA, 30.18.1.1.3.24.17. Rize mebusu Osman Bey için bkz., *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.II., s. 651 vd. "Rize Mebusu Osman Bey", *İstikbal*, 2 Şubat 1923.

Rize'nin Çamlıhemşin ilçesi Çirçiva (Şenyuva) köyünde doğan Mehmet Necati (Memişoğlu) Bey, medrese eğitiminin yanı sıra İstanbul'da öğretmen okulunda (Dârümuallimîn) ve Hukuk Mektebi'nde öğrenim görmüştür. 1909 yılında Hukuk Mektebi'nden mezun olduktan sonra Giresun Savcılığı'na atanmışsa da, İstanbul'da kalarak öğretmenlik ve avukatlık yapmıştı. Bu arada Meşrutiyet taraftarı olarak İttihat ve Terakki Fırkası'na katılmıştı. Gönüllü olarak Birinci Dünya Savaşı'na katılan Mehmet Necati Bey, Trabzon-Rize yöresindeki kıtalarda görevlendirilmişti. 21 Nisan 1918'de Kafkas İslam Ordusu'na katılmış, Mütarekenin ilanı üzerine Bakü'den Batum'a gelerek oradaki Türklerin örgütlenmesine çalışmıştır. Rize'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasına öncülük eden Mehmet Necati Bey, Erzurum Kongresi'nde Rize'yi temsil ettikten sonra 24 Nisan 1920'de Rize milletvekili olarak TBMM'ye katılmıştır.<sup>35</sup>

Diğer milletvekillerinden İbrahim Şevki Efendi Trabzon Merkez kadılığı görevindeyken 10 Nisan 1920'de Rize milletvekili seçilmiş 1 Ocak 1923'te vefat etmiştir. 1910 yılında Askeri Tıbbiye Mektebi'nden mezun olan Zeynelabidin (Abidin) Bey (Atak), Birinci Dünya Savaşı'nda askerî tabip olarak görev yapmış, 1918 yılı başlarında Batum Askeri hastanesi baştabipliğine atanmıştı. 26 Nisan 1920'de Rize milletvekili olarak Meclis'e katıldı. Rize Mutasarrıfı Ahmet Faik (Günday) Bey'in kardeşi Ziya (Hürşit) Bey, 24 Nisan 1920 günü TBMM'ye katılmıştı. Almanya'da Gemi İnşa Mühendisliği ve Telsiz Telgrafçılık öğrenimi görmüştü. Meclis'te İkinci Grupta yer almıştır.<sup>36</sup> 1926 yılında Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya suikast davasından yargılanacaktır.

İkinci Dönem TBMM'de Rize'yi Esat (Özoğuz), Ekrem (Rize), Ali (Zırh), Ahmet Fuat (Bulca), Hasan Cavit (Behlül) ve Rauf Beyler milletvekili olarak temsil etmişlerdir.<sup>37</sup>

TBMM'nin ilk dört döneminde Rize milletvekili olarak Meclis'e katılacak olan Esat Bey, Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından 1923 yılında ikinci dönemde seçim işlerini yürütmek üzere Rize'de görevlendirilirken kendisine, "Rize'ye sizi münasip gördük. Gider çalışır icap ederse şifre ile beni tenvir edersiniz buyurmuşlardı." Esat Bey, ikinci seçim döneminde Rize'deki çalışmaları ve Mustafa Kemal Paşa'yla münasebetleri hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Rize'ye vardım. Bütün mülhakatı dolaşarak icap edenlerle temasta bulundum. Oldukça iyi bir cereyan hâsil etmiş idi. Oradan mebus seçilmek isteyenlerden bir iki zatın nasılsa yanlış mülâhaza ve hareketinden müşkülât hadis olmuş enteresan bir mahiyet arz etmiş idi. O sırada şimdi Amasya milletvekili olan Bay Esat Uras Rize'de mutasarrıf idi. Rahmetli Atatürk'e şu mealde bir şifre yazdım. Bunun ve alınan cevabın suretleri aşağıdadır:

<sup>35</sup> *Parlamento Tarihi*, s. 715-716.

<sup>36</sup> *Parlamento Tarihi*, s. 713-714, 719-722." Lazistan Mebusu Dr. Abidin Bey", *İstikbal*, 18 Nisan 1923.

<sup>37</sup> *Yurt Ansiklopedisi*, s. 6362.

“Ankara’da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’ne,

Emirleri üzerine bütün mülhakatı dolaştım. İcap edenlerle görüştüm. İyi bir durum arz etmekte ise de namzetlerin kanunî vasıfları bilhassa bunların memleketçe intihap kudretini haiz olmaları lazım geleceği malumu devletleridir. Bazı yerlerde nüfus kayıtları az görülmekte bu sebeple ikinci müntehiplerin noksan çıkacağı anlaşılmaktadır. Bu hususta emirlerinize arz ve intizar eylerim.

Lazistan Mebusu Esat”

Cevap:

“Rize’de Lazistan Mebusu Esat

Namzetler henüz tespit edilmiş değildir. İşarınız veçhile temâyülat-ı mahalliye nazarı dikkate alınacaktır. Nüfus meselesi hakkında da tebligat-ı lazıme icra edilmiştir.

Mustafa Kemal”.<sup>38</sup>

Anlaşılabacağı üzere Esat Bey, Rize’de ikinci TBMM seçimlerinin Mustafa Kemal Paşa’yla istişarede bulunarak başarıyla sonuçlanmasını sağlamıştır.

### 3. Rize’de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Millî Mücadele Faaliyetleri

Rize, Millî Mücadele’nin ilk günlerinde faaliyete geçen Trabzon Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı’nda yer almıştır. Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’nin 12 Şubat 1919’da yaptığı ilk kongrenin ardından 24 Mart 1919’da Mataracızade Mehmet, Mataracızade Hakkı, Lazoğlu Mustafa, Güvelioğlu Ahmet, Hacıömeroğlu Ahmet ve Tuzcuzade Süleyman Tevfik Beyler tarafından kurulmuştur.<sup>39</sup> Cemiyet’in Pazar Kazası’nda açılan şubesinin başkanlığına Ziya Bey getirilmiştir.<sup>40</sup> Trabzon ve Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin öncülüğünde düzenlenen Erzurum Kongresi’ne, Rize’den *Sada-yı Millet* gazetesi sahibi Hemşinli Hoca Necati (Memişoğlu) Efendi ile Davavekili Abaza Hakkı Bey katılmışlardır<sup>41</sup>. Sivas Kongresi’nden sonra Rize Müdafaa-i Hukuk Şubesi Başkanlığı’na Mehmet Şükrü getirildiyse de Mayıs 1920’den itibaren Mataracızade Mehmet Bey yeniden Cemiyet başkanı olmuştur<sup>42</sup>. Diğer Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinde de görüldüğü üzere, yörenin eşraf ve köklü aileleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin kurucuları arasında yer almışlardır.<sup>43</sup>

<sup>38</sup> BCA, 490-1.0.0-316-1298.1.

<sup>39</sup> Sabahattin Özel, *Millî Mücadelede Trabzon*, Ankara 1991, s. 66.

<sup>40</sup> Makbule Sarıkaya, *Millî Mücadele Döneminde Rize*, Ankara, 2004, s. 117.

<sup>41</sup> Mahmut Goloğlu, *Trabzon ve Mustafa Kemal*, s. 17,29,34.

<sup>42</sup> Rize’de 27 Nisan 1920’de yapılan miting bildirisinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi olarak Şükrü imzası bulunurken, İzmir’in işgalinin yıldönümü münasebetiyle yapılan 15 Mayıs 1920 tarihli mitingde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Mehmet imzası vardır. 1921 yılında Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti "Heyet-i Merkeziye Reisi" Mataracızade Mehmet, üyelerden ikisi ise, Lazzade Mustafa ve Ali Reiszade Şeyh İlyas Efendiler idi. *İstikbal*, 27 Nisan 1920; 19 Mayıs 1920; 1 Nisan 1921.

<sup>43</sup> Rize merkezinde kültür ve ticaret alanında olduğu gibi aynı zamanda memleket dâhilinde inzibat ve asayiş temin bakımından rol oynayan Tuzcuoğulları, Lazoğulları, Mataracıoğulları, Zırh Oğulları, Molla Ömer Oğulları, Sükâs Oğulları vd. mevcuttu. Rahmi Arer, *Rize, İctimai, İktisadi ve Kültürel Bakımdan Bir Tedkik*, s. 12-13.

Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Yönetim Kurulu'nda görev alanların birçoğu Belediye Meclis üyelerinden oluşmaktaydı. Mart 1921'de Belediye Başkanlığı'na eşraftan Mataracızade Hakkı Efendi, Belediye Meclisi üyeliğine ise Ali Reiszade Şeyh İlyas, Lazzade Mustafa, Ak Mehmetzade Mehmet, Seyr-i Sefain (Deniz İşletmeleri) İdaresi acentesi Sofizade Rıza ve Mataracızade Salih Efendiler seçildiler<sup>44</sup>. Aynı zamanda Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi de olan Ak Mehmetzade Mehmet Efendi'nin küçük kardeşi Hacı İbrahim Ak Efendi, İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve cephaneye kaçırılan grupta görev almıştı<sup>45</sup>.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi ve ardından Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Rize'den katılmış olan İsmailzade Osman Nuri (Özgen) Bey'in Millî Mücadeleye büyük hizmetleri olmuştur. O, 1919 yılı Mebusan Meclisi Seçimlerinde, Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi iken, "ahalinin arzusuna ve aynı zamanda liyakatine binaen namzet gösterilmiş", Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından da adaylığı onaylanmıştı. Son Mebusan Meclisi'nin kapanması üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılan Osman Nuri Efendi, Mustafa Kemal'in yakın arkadaşlarından ve Sovyet Rusya'dan gelen silah ve cephanenin Ankara'ya ulaştırılmasında etkin bir görev üstlenmişti.<sup>46</sup>

Mutasarrıf Faik Bey'in anılarından anlaşılacağı üzere, Millî Mücadele günlerinde Rize'de mülki, askerî ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ileri gelenleri arasında bazı anlaşmazlıklar yaşanmaktaydı. Rize, ayrıca Bolşeviklik ve İttihatçılık cereyanlarının da etkisi altında bulunuyordu. Erzurum Kongresi'nden sonra Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti'ne karşı başlayan muhalefet sonucu, eski İttihatçılardan bazıları Trabzon'u adeta bir karargâh haline getirerek Enver Paşa'yla haberleşiyorlardı. Faik Bey'e göre, Rize'de 11. Alay Komutanlığı'na getirdikleri Yüzbaşı Yenibahçeli Şükrü de bu maksatla çalışıyordu. Moskova'dan Rize'ye gelen Kuşçubaşı'nın oğlu Topal Hacı Sami Bey, Enver Paşa ve diğer İttihatçıların Anadolu'ya girmeleri hususunda Şükrü ve Küçük Talat'a talimatlar getirmişti. Rize'de kaldığı bir hafta içinde Faik Bey'i iki defa ziyarete gelmişti. Mutasarrıf Faik Bey, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Mataracızade Mehmet Bey'le Yüzbaşı Yenibahçeli Şükrü ve Milletvekili Osman (Özgen) Bey'in bazı faaliyetlerini tasvip etmeyerek engellemişti. Faik Bey, anılarında Rusya'dan Rize limanına gelen motorla ilgili şunları yazmaktadır:

"Rusya'dan Vrangeli orduları Bolşevikler önünde bozgun halde firar ederken Tuapse'den kalkan ve içinde üç zabıt ve yedi nefer olan büyükçe bir motor Romanya'ya gitmek isterken Rize'ye gelmişti. Zabıtlar çok genç ve kibar ve çok yakışıklı Rus asilzadelerinden idiler. Birisi miralay (albay), diğerleri kaymakam (yarbay) rütbesinde idiler. Birisinin Danimarka kraliyet ailesine mensubiyeti vardı. Eğer kabul ederlerse Türk ordusunda ve

<sup>44</sup> "Rize Beledi İntihabı da neticelendi", *İstikbal*, 7 Mart 1921.

<sup>45</sup> İlyas Sami Kalkavanoğlu, *Millî Mücadele Hatıralarım*, İstanbul, 1957, s. 18. Millî Mücadelede İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve cephaneye nakliyatını temin eden guruptaki Rizelilerin isimleri ve kahramanlıkları için bkz., s. 11-12, 16-17 vd.

<sup>46</sup> Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul 1988, s. 365; Goloğlu, *Trabzon ve Mustafa Kemal*, s. 17, 29, 34-35; Özel, *Millî Mücadelede Trabzon*, s. 210; Kalkavanoğlu, *Hatıralarım*, s. 28; *Yurt Ansiklopedisi*, C.9, s. 6361-6362.

Mustafa Kemal Paşa'nın emredeceği yerde çalışmak isteriz, demişlerdi. Ben bu vaziyeti olduğu gibi Mustafa Kemal Paşa'ya yazdım ve çok lütufkâr bir cevap vermişti. O motorda 40-50 kadar Rus tüfeği ve bol piyade cephanesi ve birkaç tane makinalı tüfek ile birçok bidon gaz yağı ve benzin ve oldukça çok buğday ve tuz vardı. Silahları ve buğdayları alaya teslim ettim. Benzin ve gazları maliyeye satılmak üzere verdim ve bilmuhabere aldığım muvafık emirler; kanuni vergisi alınarak satılacak, tuzun bedelini de üç zabıt ile yedi nefere münasip miktarda dağıttım. Neferler bu taksime razı olmayıp zabıtlarını vurmaya teşebbüs ettikleri için neferleri alay kışlasına misafir vermiş ve zabıtları de Trabzon'a göndermiş ve motora da *Kendi Gelen* ismini vererek hükümete mal etmişim. Mataracı Mehmet bu motorun kendisine verilmesini teklif etti, reddettim. Şark Cephesi Komutanlığı'na ve Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekerek kendisine verilmesi talebinde bulunmuştu. Benden sordular. Verdiğim cevaplara göre Mataracı'ya her iki makamdan da ret cevabı verilmiştir."<sup>47</sup>

Mutasarrıf Faik Bey'in TBMM'ye gönderdiği listeye göre, 23 Mart 1921 tarihinde Mataracızade Mehmet Şükrü Bey'in başkanlığındaki Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yönetimi Lazzade Mustafa Zühtü (Başkanvekili, üye ve kâtip), Ali Reiszade Şeyh İlyas, Mataracızade Hakkı, Ak Mehmetzade Mehmet Cevdet, Mataracızade Salih, Durmuşzade İsmail, Tuzcuzade Halid, Moravizade Mustafa Bey'den oluşmaktaydı.<sup>48</sup>

Rize'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden başka Rize'de ayrıca Ahmet Tevfik ve Ali Rızapaşazade Celal Beylerin önderliğinde Lazistan Tekâmül-i Milliye Cemiyeti adı altında bir cemiyet kuruldu.<sup>49</sup> 1922 yılında Lazistan Muallim ve Muallimler Cemiyeti'nin faaliyette olduğu görülmektedir. Cemiyet'in genel sekreterliğini (kâtib-i umûmîsi) Hüsnu Bey bulunmaktaydı.<sup>50</sup>

#### 4. Rize'de Mitingler

Mondros Mütarekesi'nden sonra Türkiye'nin işgali ve paylaşılmasına Rizeliler şiddetle karşı çıkmışlar, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin öncülüğünde mitingler düzenleyerek protestoda bulunmuşlardır.

Paris Barış Konferansı'nda Rum ve Ermenilerin Türkiye üzerindeki istekleri, bütün yurttaki gibi Rize'de de büyük tepki uyandırdı. Pontuscu Rumları temsilen Paris Barış Konferansı'na gönderilen heyetin, Rize'yi sözde (muhayyel) Pontus Devleti sınırları içine katma teşebbüsleri karşısında, Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Nisan 1919'da Sadaret'e bir telgraf gönderdi. Telgrafta, hemen tamamının Müslüman olduğu liva halkının "kısmen misafir olan" 10 ilâ 200 Rum'un hâkimiyeti altına girmelerinin milletlerin hürriyet ve adalet kaidelerine uygun olmadığı belirtilerek, Türk idaresinden başka hiçbir devletin idaresinin kabul edilmeyeceği kesin bir dille ifade ediliyordu<sup>51</sup>.

<sup>47</sup> Beyoğlu, *Faik Günday ve Hatıraları*, s. 388-391.

<sup>48</sup> Sarıkaya, *Rize*, s.175, "Rize MHC Reisi Mataracızade Mehmet Efendi", *İstikbal*, 25 Kanun-ı sâni 1922.

<sup>49</sup> Mahmut Goloğlu, *Trabzon ve Mustafa Kemal*, s. 17.

<sup>50</sup> "Cemiyetimiz namına verilecek müsamereler için bin adet matbu duhuliye bileti ihda buyuran Giresun matbaa müdürü Cemil Ragıp Beye cemiyet namına alenen beyan-ı teşekkür eylerim.", *İstikbal*, 22 Mayıs 1922.

<sup>51</sup> Özel, *Millî Mücadelede Trabzon*, s. 67.

Erzurum'da Onbeşinci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın, "İstanbul'un işgali münasebetiyle her yer gibi Trabzon'da da mitingler yapılması ve İzmir gibi elîm bir akıbete dûçar olmaması için halkın tenvîr ve irşat olunmasını" istemesi üzerine, Trabzon'da Üçüncü Fırka Komutanı Rüştü Bey 24 Mart 1920 tarihli cevabında, Trabzon Vilayeti'ne bağlı Rize ve Giresun'da halkın her türlü fedakârlığı ihtiyâra azimkâr bulunmakta" olduğunu bildirmişti<sup>52</sup>. Rize ve çevresinde daha ilk günlerden itibaren yapılan mitinglerle, Millî Mücadele heyecanı canlı tutulmaya çalışılmış ve yurdun haksız işgaline karşı halkın protestosu İtilaf devletlerine iletilmişti.

16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgali ve Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin kapanması Rize'de tepkiyle karşılandı. 21 Mart 1920 tarihinde, Amerikan Cumhuriyeti İstanbul temsilciliği vasıtasıyla Amerika'da dışişleri, basın, kongre ve temsilciler meclisine iletilmek üzere Antalya'da İtalyan siyasi temsilciliğine bir protesto metni gönderildi. Metinde Wilson'un ilkelerine değinildikten sonra Mütarekeye uyulmasına rağmen barış yapılamadığı gibi, mütareke şartlarının her gün aleyhimize uygulandığı ve nihayet İstanbul'un cebren işgal edildiği ve "tamamıyla Türk yurdu olan Aydın vilayetimizde" Yunanlıların kadın ve çocuk ayırmaksızın cinayet ve katliamlarda buldukları hatırlatılmaktaydı. Türk milletine reva görülen acı olaylar medeni devletler nezdinde protesto edilirken Wilson Prensipleri'ne tekrar atıfta bulunularak Amerikan halkı özgürlük düşüncesinde samimiyete davet ediliyordu. Protesto metni, "hakların en mukaddesi ve birincisi olan hakk-ı beka ve istiklal-i millîmizin temini ve muhafazası yolundaki azm-i imanımızın mesuliyeti müsebbiplerine tahmil ederiz" cümlesiyle sona eriyordu.<sup>53</sup>

23 Nisan 1920 tarihinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin öncülüğünde toplanan mitingde, Rize'nin Doğu Anadolu'da kurulmaya çalışılan Ermenistan'a Karadeniz'de bir çıkış kapısı olarak verilmek istenmesine karşı çıkıldı. Miting sonunda hazırlanan bildiri Paris Barış Konferansı ile Fransız Hükûmeti ve kamuoyuna iletilmek üzere Trabzon'daki Fransız siyasi temsilciliğine gönderildi. Bildiriye Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Şükrü, Müftü Mehmet Hulusi, Belediye Başkanı Hakkı, Ticaret Odası Başkanı Osman, ulemadan İsmail Hakkı, Yusuf Ziya, Mehmet Ali, İbrahim, Muharrem, Hacı Sabit, Ali Rıza, Osman, Hacı Recep; eşraftan Osman, Hafız Sabri, Süleyman, Mehmet Cevdet, Hüseyin, İbrahim, Emin ve Hakkı Beyler imzaladı.

Protesto bildirisinde, Rize'nin Türk vatanından ayrılamayacağı belirtilerek gazetelerin "Ermenilerin miktarlarıyla bir istihza teşkil eden hayali Ermenistan devleti sınırlarını göstermeğe kadar" işi ileri götürmeleri karşısında bu uğraşının sonuçsuz kalacağı bazı kanıtlara istinaden savunuluyordu. Bu muhitte ne Ermenilerin ne de başka bir milletin tarihi hakkı yoktur; tarihin bilinen devirlerinden beri buraların sahibiyiz. Rize'nin bugünkü nüfusu 225 bin olup, bunun yalnız 54'ü Rum'dur. Muhitimizde ne biz ne de ecdadımız tek bir Ermeni'nin yaşadığına şahit olmamıştır. Bu sebeple Ermenilerin herhangi bir hak iddiasında bulunmaları mantıksızlık, yalan ve iftira hırsıyla

<sup>52</sup> ATASE Arşivi, Kls. 324, Ds. 6-A, Fh.99.

<sup>53</sup> Beyoğlu, *Faik Günday ve Hatıraları*, s. 397-398.



açıklanabilir. Tarihi hakikatler çerçevesinde memleketimizin hakiki sahipleri biz olduğumuzdan, ezeli olan bu tasarruf hakkımıza Ermenilerin iştirak etmelerine maddî ve manevî olarak imkân yoktur. Paris Barış Konferansı'nda, bunun aksine bir karar verildiği takdirde, öz anayurdunu müdafaa etmek kesin kararlılığıyla meydana atılacak bizlerin akacak masum kanlarının, mazlum bütün milletlerin hürriyetlerini geri almaları için daha büyük bir insancıl inkılaba fırsat vereceğini bilmekteyiz, denilmektedir. Protesto metnin sonunda şu ifadelerle yer verilmektedir:

"Kesin tarihi hakikatler karşısında memleketimizin hakiki sahipleri bizler olduğumuzdan bu tartışılmaz (layezâl) olan tasarruf hakkımıza Ermenilerin iştirak etmelerine maddî ve manevî olarak imkân yoktur. Barış Konferansınca böyle bir karar verildiği takdirde hukuk-ı tarihide deruhte edeceği mesuliyet-i azime-i maddiyeyi kaydeder ve öz ana yurdunu müdafaa etmek kesin kararlılığıyla meydana atılacak bizlerin akacak masum kanları mazlum bütün milletlerin istirdâd-ı hürriyeti için daha büyük fırsat-ı insaniyetperverâneye inkılâp edeceğini bildiğimiz cihetle mütevekkilâne istikbale intizar edeceğimiz tabidir. Harb-i Umûmî dolayısıyla muvazenesi bozulan dünyada ve bu asırda artık milletlerin esareti bir düstur halinde tanınmayacaktır. Merhamet dilenmiyoruz, hakkımıza tecavüz edilmemesini talep ediyoruz. Gazetelerde Lazistan hakkında yer bulan hususlar Sulh Konferansının gündemine (ruzname-i yevmiyesine) dâhil olmuş ise bu ciheti hakkımıza istinaden protesto ile ve cemaat-i Osmaniyeye layezâl olan merbutiyet-i kat'îye ve samimane ve sadakatkârânemizin ihlali suretiyle hukuk-ı tarihiye ve milliyemize tecavüz edilmemesini Sulh Konferansının hissiyat-ı muadeletkârisinden istirham talep ederiz."<sup>54</sup>

Yine aynı günlerde *İstikbal*'de yayınlanan bir okuyucu mektubunda, Paris Barış Konferansı'nda, Of'tan Batum hududuna kadar olan yerlerin Ermenilere verilmesinin kararlaştırıldığından bahsedilerek, bunun gerçekleşmesinin mümkün olamayacağı ifade ediliyordu. Rize'nin bugünkü genel nüfusu içinde bir tek Ermeni olmadığı gibi, geçmişte de buraya Ermeni'ler yerleşmemişlerdi. "Öz Türk havalisi" olan Rize'nin "adalet" adına Ermenilere peşkeş çekilemeyeceği, aksi takdirde İzmir'de olduğu gibi burada da birçok kan akacağı belirtiliyordu. Yine aynı mektupta birkaç yıl önceki Rus işgali kastedilerek, "Rize'nin halkı muhaceretin bıraktığı acı hatıraları nisyan-ı ibzaya gömmeye uğraşıp dururken yeni baştan bütün bu halkın uçuruma sürüklenmesine, idam kararının takririne bâis olan makul bir sebep acaba nedir?" diye sorulduktan sonra, İzmir'de Yunanlıların uygulamaktan çekinmedikleri facialar ve döktükleri Müslüman kanları "elbette bir zaman gelecek Yunanlılara zehir olacaksa", Rize de "Ermenistan nevadının kalbgâhına dayanan bir hançer olacaktır" şeklinde kararlı bir ifadeye yer veriliyordu.<sup>55</sup>

Rize'nin Ermenilere bırakılacağına dair şayialar Artvinlilerin de tepkisine yol açtı. Trabzon'da yayınlanan *İstikbal* gazetesine Artvin'den gönderilen bir mektupta, Rize'yi Ermenilere mahreç olarak vermek isteyenlere karşı şu sorular yöneltiliyordu:

<sup>54</sup> *İstikbal*, 27 Nisan 1920. Beyoğlu, *Faik Günday ve Hatıraları*, s. 398-399.

<sup>55</sup> *İstikbal*, 1 Mayıs 1920.

"Rize'de Haçın veya Karabet isminde bir Ermeni vatandaş ve hemşerimizin bugün ve geçmişte mevcudiyetini görüyor ve hatırlıyor musunuz? Rize'nin geçmiş ve yakın tarihini biliyor musunuz? Bir milletin siyasi ve iktisadi inkişafı için diğer bir milletin hayati varlığına son vermek düsturlarınıza, kitabınıza uyuyor mu? Masa üzerinde verilen hükümlerin Rize'nin sahil ve sarp dağlarında uygulanabileceğine kani misiniz? Rize'nin Ermenilere sizin zannettiğiniz kadar kolay teslim edileceğini mi tasavvur ediyorsunuz?" Yazının sonu, "Hak daima hakkındır. Ne büyük Ermenistan ne de Pontus hayalleri ve ne de verilen kararlar dosyalarınız meyanında tarihten gülünç bir kıymeti haiz vesâik-i şer ve fitneden başka bir şey olamaz. Efendiler uğraşmayınız!" sözleriyle tamamlanmaktaydı<sup>56</sup>

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin yıldönümü münasebetiyle 15 Mayıs 1920'de, Belediye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin öncülüğünde düzenlenen miting heyetinde Belediye Başkanı Hakkı, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Mehmet, Müftü Hulusi, eşraftan Osman, tüccardan Ahmet ve İdare Meclisi üyesi Ahmet bulunuyordu. Rize'de "binlerce ahalinin iştirakiyle" düzenlenen mitingde, herhangi bir sebep olmadan Wilson Prensipleri'ne aykırı bir şekilde ana yurdumuzun en değerli bir parçası olan İzmir'in vahşice ve kanlı bir şekilde Yunanlılar tarafından işgal edildiği dile getirilerek İzmir faciası kınandı. Miting sonunda hazırlanan bildiriye, Yunan işgal ve vahşetin protesto edilerek canilerin cezalandırılmaları ve İzmir'in tahliyesi talep edildi. TBMM'ye gönderilen bildiriye, "Öz ana yurdumuz olan İzmir'in bir an önce tahliyesi için millet her fedakârlığa hazır bulunduğu" ifade edildi. Mitingde alınan şu kararların miting heyeti tarafından TBMM'ye gönderilmesi kararlaştırıldı:

1. "Yunanlıların İzmir ve mülhakatını işgal altında bulundurmalarının ve işgalden bugüne kadar uyguladıkları tecavüz ve cinayetlerin protesto edilerek canilerin cezalandırılmasının ve İzmir ve çevresinin tahliyesinin talep ve temin edilmesi,
2. İzmir anayurdumuzdur. Yunanlıların işgali için hukukî ve ahlaki ve insanî hiçbir sebep olmadığı halde medeni Avrupa'yı temsil eden sorumlu şahısların işlenen bu büyük cinayetlerin hazırlanması ve devamı (karşısında) sessiz kalmalarının medeni dünyanın şâyân-ı hürmet ve vicdanlarına karşı protesto edilmesi,
3. İzmir'deki Yunan işgalinin pek haydutça ve barbarca ve tamamıyla caniyane olduğu Müttefik devletlerin resmî delegelerinden müteşekkil heyet raporlarıyla vazihan tahakkuk ettiği halde bu cinayetleri işleyen Yunanlıların cezalandırılmamaları (tecrim ve tecziye edilmemeleri) ve faciaların uzamasına nazar-ı lakaydi ile bakılması ve bilhassa Yunanlıların medeni Avrupa'yı temsil eden Müttefik devletler mesul heyetleri tarafından himaye görmeleri keyfiyetinin dahi protesto edilmesi,
4. Öz anayurdumuz olan İzmir'in bir an evvel tahliyesi için millet her fedakârlığa hazır olduğundan acil ve kesin tedbirlerin alınması."<sup>57</sup>

10 Ağustos 1920'de İstanbul Hükûmeti'ne kabul ettirilen Sevr Antlaşması Rize'de tepkiyle karşılandı. 27 Ağustos günü, "pek ağır ve elim şeraitle Türkiye'ye hayat ve istiklâl bırakmayan" barış antlaşması adı verilen "paçavranın protestosu için" miting

<sup>56</sup> *İstikbal*, 16 Mayıs 1920.

<sup>57</sup> "İzmir İşgalinin Sene-i Devriyesi", *İstikbal*, 19 Mayıs 1920.

yapıldı. Miting sonunda hazırlanan protesto bildirisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Mehmet, Belediye Başkanı Hakkı, Miting Heyeti Başkanı Lazzade Mustafa, miting heyetinden İsmail, Mustafa ve İlyas, ulemadan Hasan ve Ali Rıza Efendi tarafından imzalandı.

Bildiride, Wilson Prensipleri'ne, özellikle Türkiye'yi ilgilendiren on ikinci maddeye, atıfta bulunulduktan sonra şöyle denilmektedir: "Muahedeyi Türkler namına imza eden üç serserinin Türklükle ve bu vatanla alâka ve münasebetleri yoktur. Bunları imzaya sevk eden birkaç hain-i vatan da millet tarafından verilmiş hiçbir vekâlet ve sıfat-ı resmîyeyi haiz değillerdir. Şu hâlde mezkûr muahedeyi milletimiz ve vatanımızla hiçbir münasebeti olmadığı için keenlemeyekün (hiç yokmuş gibi) addediyoruz. Bu hususa müteallik ve milletin arzusunun tamamıyla kefil olan Büyük Millet Meclisi'nin daha evvelce ilân ettiği karara sadakatle vatan-ı hamimizi kurtarıncaya kadar vatan ve İslamiyet namına dâhil olduğumuz muahedeyi sonuna kadar devam etmeyi azim ve imanımızı bu kere Misâk-ı Umumî-yi Millîyi tevsîk ederiz." Bildirinin sonunda, yaşamak hakkımız ve milli bağımsızlığımızın tamamen teminine kadar bilumum mağdur ve mazlum milletlerle müştereken yağmacı ve emperyalist canavarlara karşı mücadeleye devam hususunda TBMM'nin bütün arzu ve kararlarına bağlı oldukları dile getiriliyordu.<sup>58</sup>

## 5. Rizeli Denizciler

Millî Mücadele döneminde, İstanbul ve Karadeniz limanlarından Anadolu'ya silah nakliyatında Rizeli denizciler büyük yararlıklar gösterdiler. İstanbul'dan temin edilen silahlar Kalkavanoğlu İbrahim Kaptanın Kırım vapuru, Sadıkoğullarının Yeni Dünya ve Marianna vapurlarıyla taşınmıştır. Almanya'dan Karadeniz'de Novorosiski limanına getirilen dokuz adet uçak, Kalkavanların vapurlarıyla Samsun'a taşınarak burada monte edilmiştir. İlyas Sami Kalkavanoğlu'nun silah nakliyatında kullandığı bu gemiler dışında Kırım, Progres, Ümit, Bahr-i Cedit, Gülnihal, Demirtaş ve Giresun gemileri ile Lankr ve Vesta gibi yabancı şirket ve bandıralı gemilerden de yararlanmışlardır.<sup>59</sup>

Rizeli motorcular, Batum'dan yükledikleri silah ve cephaneyi her türlü tehlikeyi göze alarak Karadeniz limanlarına ulaştırmaya çalışıyorlardı. Batum, Rusya'dan ve Doğu Cephesinden gönderilen silah ve cephane için bir bindirme limanı durumundaydı. Ancak Gürcü Hükûmeti, Batum'daki Pontuscu Rumların da etkisiyle birçok zorluklar çıkarıyor, bazen idama dahi başvurabiliyordu. 19 Temmuz 1921 günü Rizeli Şakir Reis ile arkadaşları Mehmet ve Pazar'lı (Atina) Osman Ağalar motorlarına yükledikleri 2 sandık bomba, 3 sandık mermi, 7 mavzerle 30 kadar halıyı Kuvâ-yı Milliye adına getirecekleri sırada Gürcü Hükûmeti tarafından tutuklanarak hemen kurşuna dizilmişlerdi. Batum'daki Osmanlı vatandaşları Şehbenderhaneye giderek bu haksız olayın protesto edilmesini istemişlerdi. Batum hapisanesinde 80 suçsuz Türk vatandaşı bulunuyordu.

<sup>58</sup> "Rize'de Miting", *İstikbal*, 1 Eylül 1920.

<sup>59</sup> Emine Aygün Kısıklı, "Rizelilerin Millî Mücadele'de Anadolu'ya Silah ve Malzeme Sevkiyatındaki Hizmetleri", *1.Rize Sempozyumu (16-18 Kasım 2006)*, (Rize Valiliği) (t.y.), Tunçel Ofset, İstanbul, s. 57-68. Kalkavanoğlu, *Hatıralarım*, s.18. Millî Mücadelede İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve cephane nakliyatını temin eden gruptaki Rizelilerin isimleri ve kahramanlıkları için bkz., s. 11-12, 16-17 vd.

Batum'da Yunan emellerine hizmet eden Rum Cemiyeti, Gürcü Hükûmetiyle her hususta iş birliği içerisinde çalışıyordu. Çeşitli bahanelerle Türklerin tutuklanmalarına çalışan Rum Cemiyeti, aynı zamanda Batum'dan Türkiye'ye sevk edilen silah ve cephanenin miktarını düzenli olarak İstanbul'a iletliyordu. Moskova'dan Batum limanına gelen silah ve cephanelerin bir kısmını kayık ve motorlarla Trabzon ve Rize iskelelerine çıkarıp yetkililere teslim etmek isteyen fedakâr halkın müracaatları Şehbenderlik tarafından dikkate alınmadığından, cephane ve silahlar haftalardan beri Batum iskelesinde bekletilmekteydi.<sup>60</sup>

Karadenizli takacıların Kuva-yı Milliye'nin başarıya ulaşması için gösterdikleri çabalar halk türkülerine konu olmuştur. Dursun Kaptan'ın Batum'dan başlayan yolculuğunu anlatan türkü bugün halâ beğeniyle dinlenmektedir. Mehdi Bayar güftesinden bahsederken, "Başarılarını övmekten usanmayacağım İstiklal Savaşı takacılarından birine, Dursun Kaptan'a, meçhul bir saz şairi çok canlı ve içten mısralar yazmış; güzel bir makamı da var. Bilmem beste denir mi bu tekerleme havasına. Ben onu bir Karadenizli Kuvâ-yı Milliye takacısından dinledim."<sup>61</sup> demektedir.

Dursun Kaptan'ın Batum'dan başlayan yolculuğu şöyle sürmektedir:

Dursun Kaptan Batum'dan  
Avore etti, kakti.  
Şişirdi yelkenleri  
Sigarasını yakti.

Pupayelken giderken  
Küpeşteye yaslandı.  
Dursun Kaptan'ı görsen  
Sanırsın bir arslanı.

Taka yüklü cephane  
Trabzon'a varacak.  
Düşmana rast gelirse  
Takayı batıracak.

Vardiyadan bağırdı  
Dursun Kaptan bir duman.  
Uşaklar hep aleste  
Hepsi birer kahraman.

Kaptan aldı aynayı  
Dediki Gülcemal'dir.  
Bir horon edeceğiz  
Kemaneciyi kaldır.

Gideriz yalı yalı da  
Tutarız Makrıyla.  
Kemerini bordaladık  
Vur kemaneci Ali.

<sup>60</sup> Mesut Çapa- Veysel Usta, *Millî Mücadelede Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar*, Trabzon, 1995, s. 179-180.

<sup>61</sup> Mehdi Bayar, *İstiklal Savaşı'nda Türk Denizcileri*, İstanbul, 1945, s. 76-77.

Bir yol çakayı bir yol  
Selam olsun Rize'ye.  
Elli beş sefer ettik  
Kuvâ-yı Milliyeye.

Of, Sürmene, Araklı  
Yanaştık Trabzon'a.  
İstiklal Savaşı'nda  
Savaştık kana kana.<sup>62</sup>

Rize ve çevresinde halk Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması için aynı heyecanla TBMM ve ordularını desteklediler, muhtelif zamanlarda cephelere gönüllü kafileler gönderdiler. İnönü Savaşlarının başladığı günlerde, Rize'nin teşkil ettiği ikinci gönüllü kafilesini Ordu ve Samsun üzerinden Ankara'ya uğurlandı.<sup>63</sup>

Kazanılan her zafer, kurtarılan her vatan toprağı Rize'de büyük sevinç ve heyecan uyandırdı. Şubat 1921 tarihinde Ardahan'ın tekrar Türk egemenliğine girmesi Rize'de büyük bir sevinçle karşılandı. Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reis Vekili Mustafa Bey, TBMM Başkanlığı'na gönderdiği telgrafta bu sevinci şöyle dile getirdi:

"Bir mukaddime olarak Ardahanımızın sevgili ülkemize iade-i ilhakı muvaffakiyetinden dolayı Büyük Millet Meclisimizle şanlı ordu kumandanlarımızı tebrik eder ve büyük azmimizle mücehhez iken düşman kirli ellerinin bizden ayırdığı sevgili topraklarımızın da yakında Anavatanın bağrında toplandıklarını görmekte cümleyi dilşâd etmesini Cenab-ı Hak'tan temenni ederiz."<sup>64</sup>

## 6. Mustafa Kemal Paşa ve Rize Hemşehrisi

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından, 1921 yılı Ağustos ayında Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlığa seçilmesi münasebetiyle Ankara'ya bir tebrik telgrafı gönderildi.<sup>65</sup> Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Rizelileri temsilen Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde Misâk-ı Millî'nin hedefleri doğrultusunda çalışmalarını yürütmüştür. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Mehmet Mataracı, yaşlılık günlerinde Rize'deki evinde kendisiyle görüşen Ahmet Emin Yalman'a, "Ben kendi hesabıma bir şey yapmadım. Yalnız Atatürk'ün emirlerini yerine getirdim."<sup>66</sup> diyerek bu bağlılığı teyit etmiştir. 1923 yılının başlarında Rize Livası İdare Meclisi'nde, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya hemşerilik teklifinde bulunulması kararlaştırılmıştır. "Gazi Paşa", Rize İdare Meclisi üyelerinden Hüseyin Bey ile arkadaşlarının bu teklifini "memnuniyetle kabul ettiğini" şu sözlerle bildirmiştir:

<sup>62</sup> Nesip Yağmurdereli, "Trabzon Halkiyatı ve Baba Salım", *İnan*, Yıl:1, Mart 1943, s. 28-31.

<sup>63</sup> Ocak 1921'de Ordu'ya gelen gönüllü kafilesine, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından yemek ve sigara ikram edildi. Kafile üç saat sonra Samsun'a hareket etti. "Rize'nin İkinci Gönüllü Kafilesini", *İstikbal*, 2 Şubat 1921.

<sup>64</sup> "Rize'den Telgraf", *HM*, 27 Şubat 1921.

<sup>65</sup> Tebrik telgrafları, *HM*, 26 Ağustos 1921.

<sup>66</sup> "Rize", *Vatan*, 25 Mayıs 1953.

“Muazzez Rize Sancağı vatandaşlarım arasında bana bir hemşehrilik mevki ayrılmış olmasını tebliğ eden telgrafnâmelerini en samimi bir his ve haz ile okudum. Milleti kitle-i umumîyesinin iştirak ve hareketi ile istihsal olunan filhakika pek büyük muvaffakiyetlerin kıymeti bilhassa muhit-i vatanda onlara müteveccih takdirat ile taayyün ve teali eylemek emr-i tabii bulunduğundan güzel Rize'nin muvaffakiyet-i milliye dolayısıyla hakkımdaki teveccüh ve muhabbetini o vatanperver halkın tecelliyat-ı hamiyetine saf ve belîğ bir numune olarak telakki ettim. Ve bu itibar ile tezahürat-ı vakayı büyük bir fahr ve takdir ile karşılayarak iblağına tavassut buyurduğunuz arzu-yı umumîyi memnuniyetle kabul ettim. Muazzez Rizeli hemşehrilerimi derin iştihak ile selamlarım efendim.”<sup>67</sup>

## 7. Sonuç: Millî Mücadeleden Cumhuriyet'e Geçişte Rize

Cumhuriyet'in ilan edildiği tarihte Rize liva (sancak) merkeziyken, 1924 yılında Pazar (Atina), Hopa ve Merkez Kazaları'ndan oluşan bir vilayete dönüştürüldü. Rize Merkez Kazası Merkez, Kura-ı Seba (İkizdere, nahiye merkezi: Çağırankaya), Karadere (Kalkandere, nahiye merkezi: Medrese) ve Mapavri (Çayeli, nahiye merkezi: Yenipazar) nahiyelerinden; Atina Kazası Merkez, Ardeşen ve Hemşin nahiyelerinden; Hopa Kazası ise Merkez, Arhavi, Kemalpaşa ve Viçe (Fındıklı) nahiyelerinden oluşuyordu.<sup>68</sup> 1924-1930 yılları arasında Mehmet Hurşit, S. Mehmet Eşref, Mehmet Cemil ve Mehmet Arif Beyler valilik görevinde bulundular.

1924 yılında Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'da kalan esirlerden bir kısmı memleketlerine sevk edilmek üzere Rize'de bulunuyorlardı. Valilik, Dâhiliye Vekâleti'ne gönderdiği 22 Mart 1924 tarihli bir yazıyla, “Rize'ye muvasalat edenlerin iâşe ve sevkleri için elli bin kuruş tahsisat itası” gerektiğini bildirmişti. Bakanlığın verdiği cevaba göre, “hudud-ı millîmize dâhil olan sivil üserayla bilumum ailelerin memleketlerine sevkleri” Mübadele İmar ve İskân Vekâleti tarafından yürütülmekteydi. Rize Valisi Mehmet Hurşit, söz konusu tahsisat için bu defa 20 Mayıs 1924 tarihinde Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'ne müracaatta bulunmuşsa da, Bakanlık “bütçesinde tahsisat mevcut olmadığı”<sup>69</sup> anlaşılmıştı.

1924 yılına gelindiğinde Mapavri (Çayeli), Kura-ı Seba (İkizdere) ve Arhavi nahiyelerinde tapu kâtipliklerinin kaldırılması halkın işini güçleştirmişti. Rize Mebusu Esat Bey, 11 Şubat 1924 tarihinde TBMM Başkanlığı'na yaptığı müracaatta bu zorlukları dile getirerek hiç değilse Çayeli ve Arhavi'de birer tapu kâtibinin görevlendirilmesini istemiştir.<sup>70</sup>

<sup>67</sup> *Yeniğün*, 29 Nisan 1923.

<sup>68</sup> *Son Teşkilât-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları*, Hilâl Matbaası, İstanbul 1928, s. 615-622.

<sup>69</sup> BCA, 272/ 12.41.49.9.

<sup>70</sup> BCA, 030.10/6.36.20.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, Karadeniz gezisi sırasında 17-18 Eylül 1924 tarihinde Rize'yi ziyaret etmiştir. Şehirde büyük bir coşkuyla karşılanmış ve geceyi Mataracı Mehmet Bey'in evinde geçirerek ertesi günü hükümet binasını ve devlet dairelerini ziyaret etmiştir.<sup>71</sup> Rize ziyaretinden çok memnun ayrılan Gazi, 19 Eylül 1924 tarihinde Giresun'dan gönderdiği telgrafta, Rizeliler hakkındaki duygu ve intibalarını Başbakan İsmet Paşa (İnönü) ile paylaşmıştı. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in telgrafında, "Rize'de gördüklerimden çok memnunum. Halk çok vatanperver ve Cumhuriyetperver'dir."<sup>72</sup> demiştir.

---

<sup>71</sup> Mesut Çapa, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Rize", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 85, Ocak 2001, s. 42.

<sup>72</sup> BCA, 030.1-40.237.17.

## Kaynaklar / References

### Arşivler

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi (ATASE)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

### Resmi Yayınlar

Rize 1967 İl Yıllığı.

Son Teşkilât-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları, Hilâl Matbaası, İstanbul 1928.

TBMM Zabıt Ceridesi, C.II, Ankara.

Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, III. Cilt, TBMM Vakfı Yay no:6.

### Sürelî Yayınlar

Hakimiyet-i Milliye (HM)

İstikbal

Yenigün

### Araştırma ve İnceleme Eserler

Akın, Rıdvan, TBMM Devleti (1920-1923), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Arer, Rahmi, Rize, İçtimai, İktisadi ve Kültürel Bakımdan Bir Tedkik, (t.y.)

Bayar, Mehdi, İstiklal Savaşı'nda Türk Denizcileri, İstanbul, 1945, s.76-77.

Beyoğlu, Süleyman, İki Devir Bir İnsan Ahmet Faik Günday ve Hatıraları, İstanbul, 2011.

Çapa, Mesut, "Millî Mücadele Döneminde Rize", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: XIII, Sayı: 39, (Ankara, 1997, s. 865-874.

Çapa, Mesut, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Rize", Toplumsal Tarih, Sayı: 85, Ocak 2001.

Çapa, Mesut; Veysel Usta, Millî Mücadelede Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar, Trabzon, 1995.

Goloğlu, Mahmut, Millî Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa, Trabzon, 1981,

Hiçyılmaz, Ergun, İpsiz Recep, İstanbul, 2008.

Kalkavanoğlu, İlyas Sami Millî Mücadele Hatıralarım, İstanbul, 1957.

Karabekir, Kâzım, İstiklal Harbimiz, İstanbul, 1988.

Kısıklı, Emine Aygün, "Rizelilerin Millî Mücadele'de Anadolu'ya Silah ve Malzeme Sevkiyatındaki Hizmetleri", 1.Rize Sempozyumu (16-18 Kasım 2006), (Rize Valiliği) (t.y.), Tunçel Ofset, İstanbul.

Özel, Sabahattin, Millî Mücadelede Trabzon, Ankara 1991.

Sarıkaya, Makbule, Millî Mücadele Döneminde Rize, Ankara, 2004

Yağmurdereli, Nesip, "Trabzon Halkiyatı ve Baba Salim", İnan, Yıl:1, Mart 1943, s.28-31.

Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık A.Ş., C.9, İstanbul, 1982-1983.



**EK 1. Rize Milletvekili Fuat Bey'in 1924 Yılında Rize'yle İlgili Tespitleri.****Rize Mutlu Bir Gelişmenin Eşiğinde<sup>73</sup>**

“Rize Mebusu Fuat Bey, üç günden beri Karadeniz havzasında uzun bir seyahat ve tetkikatta bulunduktan sonra şehrimize avdet eylemiş bulunuyorlar. Seçim dairelerinden avdet eden bütün mebuslarımızdan, memleketimizin ve halkımızın vaziyeti hakkında pek şayan-ı şükran malumat almaktayız. Hemen hemen bütün Karadeniz kasabalarını ziyaret etmiş ve uzun müddet bu havalide kalarak hakikaten halkla temas etmiş, ciddi ve derin tetkikatta bulunmuş olan Fuat Bey ile dün görüştük ve her şeyden evvel şunu, büyük bir memnuniyet ile kaydetmek mecburiyetindeyiz ki, memleketin diğer aksamı gibi Karadeniz de kısa sulh devrinin bütün füyûzatından istifade etmiş ve Cumhuriyetimizin açtığı inkişaf yolunda sükûnetle ilerlemeğe başlamıştır. Fuat Bey, Rize'nin vaziyet-i coğrafyası, iklimi ve saha-i iktisattaki mevki hakkında istediğimiz izahata şu cevabı vermişlerdir:

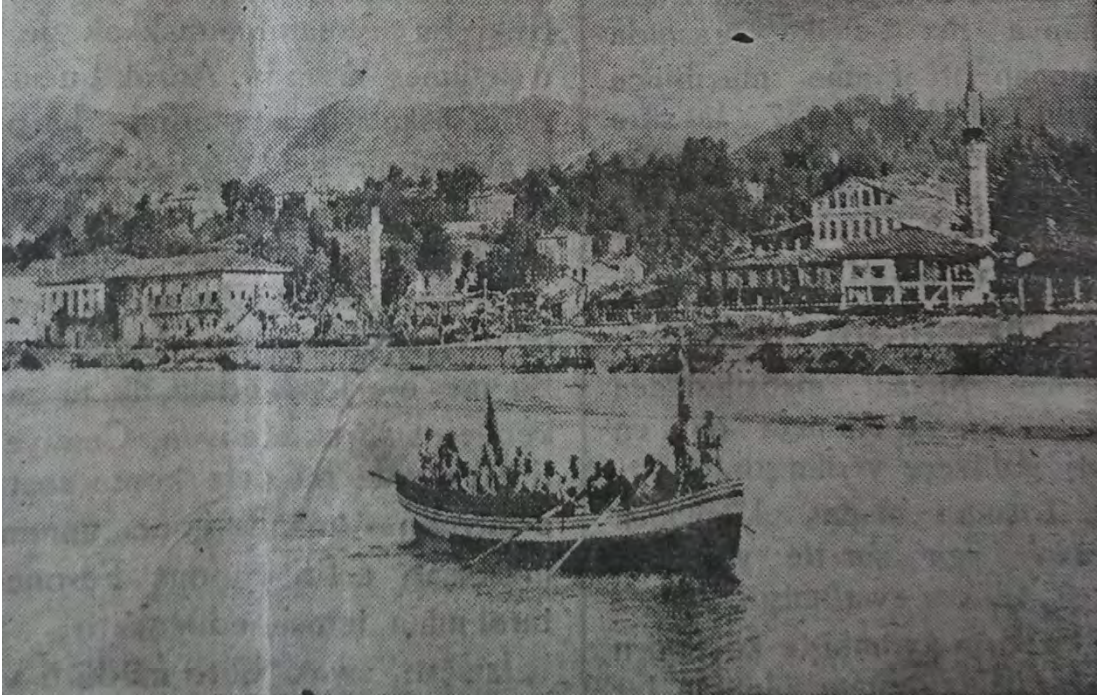
“Rize havalisi dağlık bir yerdir. Fakat bu dağlar madence zengindir. Ezcümle bakır, manganez boldur. Memleketin nüfusu araziye nispetle pek çoktur. Aynı zamanda ziraata da elverişli değildir. Fakat son kanun mucibince burası portakal, mandalina, çay yetiştirilmesine müsait olduğundan bu saha i ziraat yer tutacaktır. Bazı meraklı zevat daha şimdiden portakalcılığa başlamıştır. Yalnız elma ve armut mebzuldür.

- Asayiş nokta-i nazarından ahval nasıldır?
- Bugüne kadar Rize Vilayetinin göremediği tam bir asayiş takarrür etmiştir. Memlekette tek bir eşkıya olmadığı gibi, ananevi addedilen silah taşımak usulü de terk edilmiştir. Artık yaylalarda tek bir silahıyla tesadüf edilmiyor.
- Peki, arazi ziraata gayri müsait buyurdunuz, halkı yalnız denizcilik doyurabiliyor mu?
- Rize halkı Umûmî Harpten evvel Rusya'ya kadar giderler, orada fırıncılık, pastacılık, otelcilik ve buna mümasil işler yaparlar ve müreffeh bir hayat temin edecek para kazanırlardı. Şimdiye kadar zahiren gayri müsait görünen topraklarının kendilerini besleyemeyeceği kanaatinde idiler. Fakat son tecrübeler ve hükümetin gösterdiği himmet bütün bu akim addolunan toprakların yakın bir zamanda bir yemiş bahçesi haline inkılâb edeceğini göstermiştir. Herkes şimdi anlıyor ki yalnız gurbette ve müşkül bir sahada değil, kendi topraklarında, kendi aileleri arasında daha müreffeh bir hayat temin etmek imkânı vardır. Halk bunu anlamıştır ve Meclise ve Hükümete bundan dolayı müteşekkirdir. Hükümetin rehberliği, gösterdiği iktisat yolu büyük bir azim ve memnuniyet ile takip edilmektedir. Az bir zaman içinde pek mükemmel bir muvaffakiyet karşısında bulunacağımızdan emin olunuz.
- Son inkılâplarımız ve son kanunlar oralarda nasıl karşılanmıştır?

<sup>73</sup> “Rize Mesut Bir İnkişaf Arifesinde”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Temmuz 1924.

- Ne sormak istediğinizi pekiyi anlıyorum. Her şeyden evvel Rize Vilayeti halkının bizzat bir inkılâpçı olduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü halk hemen hemen yarı hayatını İstanbul'da büyük şehirlerde ve Rusya'da geçirdiği için hak ve hayatın ne demek olduğunu tamamiyle müdriktirler. Fıtraten de zeki olan Rizeliler inkılâbın ruhunu tamamen kavramağa ve bunu tamamiyle idameye azim etmişlerdir. Kendilerinin millî inkılâbın en büyük hadimlerinden olduğunu ilaveyi zait addederim.
- Maarif ne vaziyettedir?
- Gerçi imkân dâhilinde olan her şey yapılmış, birçok mektepler açılmıştır. Fakat bütün bunlar maarife teşne olan halkı tatmin edecek bir derecede değildir. Size bir misal söyleyeyim. Yalnız Abısalah denilen bir köy liseye yirmi kadar genç vermiş bulunuyor. İşte size bir misal ki halkın maarife karşı olan bağlılık derecesi ve muhabbeti için çok hassas bir mizandır. Halkın bütün ihtiyaç ve talebi "mektep" kelimesinde hülâsa olunabilir.
- Halk Hükümetin icraatını ne suretle karşılıyor?
- Halkta Hükümete karşı pek derin bir itimat ve hürmet mevcuttur. Hemen her işte memurlarımızın en küçüğünden en büyüğüne kadar alaka göstermesi, birçok zorluklara katlanarak halka önyak olması son inkılâba kadar Hükümetten uzak kalmış anasırda bile bir itimat ve muhabbet uyandırmıştır.
- O halde seyahatten iyi intibalarla avdet etmiş bulunuyorsunuz.
- Tamamiyle mutmain ve ümitvâr olarak. Bu şöyle bir temastan alınmış bir fikir değil, bilakis uzun müddet dolaşarak, halkın arasında bulunarak alınmış bir intibadır. En hoş giden ve hepimizi istikbal yolunda teşci edecek olan manzara halkın ve memurların yekdiğerine candan kaynamış olmasıdır. Memurlarımız halkla uğraşmaktan büyük bir zevk duyuyorlar ve vazifelerinin yalnız halkın refahına matuf bulunduğunu takdir ederek yürüyorlar. Halk da hükümetin kendileriyle olan bu samimi alakasını görünce bütün muhabbeti ile mukabele ediyor. İşte bu haldir ki Cumhuriyet'in kadir ve kıymetini arttırmaktadır."

*EK 2-3. 1920'lerde Rize panoraması*



## Yazar Hakkında / About Author

**Prof. Dr. Mesut ÇAPA | Ankara Üniversitesi |  
capa[at]ankara.edu.tr | ORCID: 0000-0003-1924-813X**

Mesut ÇAPA, 1982 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Yüksek lisans ve Doktora çalışmalarını Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde tamamladı. 1985-1990 yılları arasında Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde Araştırma görevlisi ve Öğretim görevlisi kadrosunda görev yaptı. 1990-2011 yılları arasında Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi'nde öğretim üyeliğinin yanı sıra idari ve akademik görevlerde bulundu. 2011 yılında tekrar Ankara Üniversitesi'ne dönen Mesut ÇAPA, halen Türk İnkılâp Tarihi Enstitü Müdürlüğü görevini yürütmektedir. Prof. Dr. Mesut ÇAPA'nın Millî Mücadele Döneminde Karadeniz başta olmak üzere Cumhuriyet Tarihi, Kızılay ve Türk eğitim tarihi konularında yayınlanmış makale, kitap ve bildirileri bulunmaktadır.

**Prof. Dr. Mesut ÇAPA | Ankara University |  
capa[at]ankara.edu.tr | ORCID: 0000-0003-1924-813X**

Mesut ÇAPA graduated from Ankara University, Faculty of Language, History and Geography, Department of History in 1982. He completed his master's and doctoral studies at Ankara University Institute of Turkish Revolution History. Between 1985-1990, he worked as a research assistant and lecturer at the Institute of Turkish Revolution History. Between 1990-2011, he worked as a faculty member at Karadeniz Technical University Fatih Faculty of Education as well as administrative and academic duties. In 2011, Mesut ÇAPA returned to Ankara University and is currently the Director of the Institute of Turkish Revolution History. Prof. Dr. Mesut ÇAPA has published articles, books and papers on the History of the Republic, the Red Crescent and the history of Turkish education, especially the Black Sea during the National Struggle.